

Magdalena Stawicka, Tomasz Piotrowski

JAPONIA I JEJ WZROST GOSPODARCZY

1. Wstęp

W ostatnich kilkudziesięciu latach Japonia wzbudza szerokie zainteresowanie z punktu widzenia analizy ekonomicznej. Początkowo przeżywała ona okres szybkiego rozwoju gospodarczego trwającego kilkadziesiąt lat, aby później wejść w okres stagnacji. Obecnie obserwuje się powolną, ale systematyczną poprawę sytuacji japońskiej gospodarki. Próba określenia czynników wzrostu gospodarczego oraz ocena błędnych decyzji podjętych przez rząd japoński mogą stać się cenną wskazówką dla innych krajów, takich jak Chiny czy Indie, które znajdują się na tym samym poziomie zaawansowania gospodarczego jak Japonia przed transformacją.

Celem artykułu jest próba analizy źródeł obecnej sytuacji ekonomicznej Japonii. By osiągnąć tak postawiony cel, przeanalizowane zostaną przyczyny wzrostu gospodarczego oraz jego przebieg w ciągu wielu lat. Przybliżona będzie również dawna, wysoka pozycja japońskiej gospodarki na świecie oraz określone zostaną czynniki, które spowodowały, iż straciła ona na znaczeniu. Ponadto omówione będą podstawowe determinanty kryzysu gospodarczego, a także działania mające na celu zapobieżenie mu, będzie również przeprowadzona analiza obecnych warunków makroekonomicznych służąca zobrazowaniu perspektyw rozwoju.

2. Geneza rozwoju Japonii i jej obecna sytuacja ekonomiczna

Współczesna gospodarka Japonii, obserwowana z perspektywy dekady, jest ciekawym *case study* dla ekonomistów zajmujących się teorią cykli koniunkturalnych. Analizowane są przede wszystkim źródła endogeniczne i egzogeniczne pogorszenia sytuacji makroekonomicznej kraju. W ramach pierwszej kategorii badania skupiają się na dostarczeniu wniosków [Se-Jik 2003] na podstawie niektórych czynników wewnętrznych, takich jak struktura systemu finansowego czy też popyt krajowy. W ramach drugiej kategorii ewaluuje i testuje się [Feyzioğlu, Willard 2006] znaczenie czynników zewnętrznych, jak np.: popyt innych krajów, internacjonalizacja przedsiębiorstw, polityka ekonomiczna partnerów handlowych.

Dwadzieścia lat temu Japonia była uznawana za potęgę ekonomiczną, wielkiego płatnika netto gospodarki światowej rozwijającego się w bardzo szybkim tempie. Obecnie Japonia stara się nie utracić swojej pozycji, ale już nie globalnie, a jedynie w swoim regionie. Aby zrozumieć tę sytuację, należy przestudiować historię jej rozwoju. Rozwój gospodarczy Japonii rozpoczął się po okresie tzw. restauracji Meiji w 1868 r. Przed tym okresem gospodarka miała charakter typowo feudalny i jakkolwiek polityka monetarna nie istniała ze względu na brak Banku Centralnego¹. Rząd centralny miał wyłączne prawo do emisji bilonu, a rycerze feudalni – samuraje (*daimyō*) – mieli prawo do emisji pieniądza papierowego (*han-satsu* – pieniądz klanowy), chociaż jego obrót był mocno ograniczony i obejmował swoim zasięgiem tylko terytorium klanu. Rewolucja Meiji wywołała wiele zmian w strukturze polityczno-gospodarczej Japonii. Najważniejsze były zmiany dotyczące emisji pieniądza. Przez krótki okres przejściowy istniał paralelny system emisji przez Bank Japonii oraz tzw. banki narodowe, tzn. banki należące do pierwotnych feudalów, jednak w roku 1882 monopol na kontrolę obrotu pieniądzem uzyskał Bank Centralny. Kolejna zmiana dotyczyła charakteru gospodarki: kraj wszedł w epokę industrializacji. Zaczął się rozwijać przemysł, głównie przemysł lekki, powstawały pierwsze konglomeraty, tzw. *zaibatsu*², czyli wielkie grupy bankowo-przemysłowe kontrolowane przez najpotężniejsze rodziny. Dały one podstawy do stworzenia w okresie późniejszym tzw. *keiretsu*, czyli konglomeratów przemysłowo-finansowych. Wszystko to przyczyniło się do szybkiego wzrostu gospodarczego – od rewolucji do początku II wojny światowej średnio w tempie 3,5% rocznie. Po II wojnie światowej i po podpisaniu kapitulacji Japonia była krajem zdewastowanym pod względem infrastrukturalnym, ekonomicznym i społecznym. Większość dużych miast, z wyjątkiem Kyoto, była całkowicie zrujnowana. Okupacja kraju miała miejsce w latach 1945-1952. W tym okresie gospodarka japońska przeżyła duże zmiany, ponieważ dążono do tego, aby Japonia jak najszybciej stała się krajem demokratycznym, wolnym, bogatym i niepodatnym na idee komunistyczne. Jedną z ważniejszych wprowadzonych wówczas reform było usamodzielnienie Banku Japonii, którego pozycja po pewnym czasie powróciła do *status quo*, czyli bank był zależny od rządu. Poczyniono również próbę zlikwidowania *zaibatsu*, czego formalnie dokonano, jednak tak naprawdę doprowadziło to jedynie do wykształcenia się jego kolejnego stadium, czyli *keiretsu*. Decentralizowano także system edukacyjny, parcelowano konglomeraty, zniesiono zakaz koncentracji ziemi. Do roku 1951 do japońskiej gospodarki napłynęło ponad 2 mld USD w postaci np. opłat za bazy wojskowe, które stanowiły wówczas wielkość porównywalną do 1/3 dochodów z eksportu. W 1949 r. powołano do życia MITI³,

¹ Informacje udostępnione przez rządowe strony japońskie.

² W wolnym tłumaczeniu: bogate kliki, kliki finansowe.

³ Ministry of International Trade and Industry – Ministerstwo Handlu Międzynarodowego i Przemysłu.

który jest uznawany za jeden z najważniejszych podmiotów w kształtowaniu późniejszego rozwoju gospodarczego. Instytucja ta miała za zadanie zacieśnianie i formalizowanie współpracy pomiędzy sektorem publicznym i prywatnym. Do dzisiaj instrumentarium stosowane przez MITI budzi wiele wątpliwości. Faktem jest również interweniowanie w mechanizm rynkowy w celu pobudzenia określonych sektorów przemysłu, takich jak samochodowy czy wysokich technologii. W roku 1950 wprowadzono nawet specjalne prawo umożliwiające ministerstwu negocjacje cenowe w sprawie importu technologii, a przez to jej wspieranie za pomocą mechanizmów cenowych. Za przykład interwencjonizmu może także służyć przyjęta tzw. polityka wymiany⁴ wprowadzająca restrykcje w wymianie handlowej.

W czerwcu 1950 r. rozpoczęła się wojna koreańska. Dzięki swojemu położeniu geograficznemu Japonia stała się najważniejszym dostawcą produktów przemysłu ciężkiego i surowców dla wojsk koalicji. MITI silnie oddziaływało na przedstawienie japońskiego przemysłu na intratną produkcję i w tym celu w roku 1951 powstał Japoński Bank Rozwoju⁵ mający na celu m.in. wspieranie przemysłu. Szacuje się, że ok. 80% kapitału z niego pochodzącego wydatkowano w sektorach stoczniowym, energetycznym, wydobywczym i hutniczym. Umożliwiono także dostęp do dużej ilości kapitału poprzez tzw. Fiscal Investment and Loan Plan, którego ówczesne aktywa wielokrotnie przewyższały kapitał największych na świecie banków komercyjnych. Następowala również szeroko zakrojona industrializacja, powoli zagrażająca stabilności systemu finansowego ze względu na problem udzielenia zbyt wielu pożyczek (*over loaning*). Bank Centralny, udzielając pożyczek bankom miejskim, umożliwiał im zwiększanie akcji kredytowej dla przedsiębiorstw, jednak z powodu niedoboru kapitału firmy te często zapożyczały się „na zapas” i powyżej swoich możliwości, co doprowadziło do znacznego udziału tzw. złych kredytów w portfelu kredytowym banków. W tym czasie na gruzach *zaibatsu* formować zaczęły się twory, których powstanie do dziś wywołuje spory o skutki ich działania na gospodarkę, czyli tzw. *keiretsu*. Słowo to nie ma swojego odpowiednika w języku polskim, jednak znaczeniowo najbliższymi mu terminami są: „więzy”, „związki”. *Keiretsu* to specyficzna sieć współzależności między instytucjami finansowymi, czyli konglomerat firm występujących często pod tą samą nazwą i powiązanych ze sobą w sposób niespotykany zwykle w innych krajach rozwiniętych. Podstawą ich współpracy jest wzajemne posiadanie udziałów i, najczęściej, ich rdzeniem jest bank, który zapewnia finansowanie skupionym wokół niego firmom, np. towarzystwom finansowym, firmom produkcyjnym. Przyczyniło się to do powstania dużych grup zintegrowanych w pionie i poziomie, działających w wielu branżach. Dzięki temu zagraniczne koncerny miały bardzo utrudnione zadanie, chcąc wejść na rynek – nie mówiąc już o ewentualnym przejęciu konkurencji.

⁴ Foreign Exchange Allocation Policy.

⁵ Japanese Development Bank.

Tabela. 1. Przykłady *keiretsu* w Japonii

Nazwa grupy	Liczba partycypantów	Zatrudnienie (w tys.)	Obroty (w mld YEN)
MITSUBISHI	25	216,0	30,6
MITSUI	22	248,1	34,8
SUMITOMO	16	125,3	24,7
FUYO	24	294,2	34,6
SANWA	41	376,9	38,4
DKB	42	448,3	60,1

Źródło: [Toyokeizai...].

Obecnie doskonałym przykładem takiego konglomeratu może być Japan Post, ponieważ jego funkcjonowanie opiera się na szerokiej gałęzi placówek (ponad 24 000) i tak naprawdę usługi *stricte* pocztowe są jednymi z licznych usług oferowanych przez firmę poza usługami bankowymi, ubezpieczeniowymi i inwestycyjnymi. Duże zainteresowanie nimi spowodowane było konkurencyjnymi warunkami, tzn. najwyższym oprocentowaniem depozytów (w roku 1990 – 8%), czy też specjalnymi produktami pozwalającymi uniknąć opodatkowania. Spowodowało to akumulację 2,1 biliona USD aktywów gospodarstw domowych na kontach oszczędnościowych (*yu-cho*), co stanowiło 25% aktywów gospodarstw domowych ogółem oraz 1,2 biliona USD w produktach ubezpieczeniowych na życie (*kampo*). Pod względem zatrudnienia Japan Post również jest bezkonkurencyjna, będąc największym krajowym pracodawcą zatrudniającym ponad 400 000 ludzi. Jest również jednym z największych wierzycieli japońskiego rządu, ponieważ posiada ok. 20% wyemitowanych (na kwotę ponad 140 bilionów jenów) obligacji skarbowych.

Innym przykładem na koncentrację kapitału jest Norinchukin Bank, wokół którego zrzeszonych zostało ponad 8000 kooperantów gospodarczych, w głównej mierze rolniczych. Jest to instytucja wewnętrzna, bazowa (*core*), która akumuluje środki i przekazuje je (lub *vice versa*) podmiotom potrzebującym.

Od połowy lat pięćdziesiątych mamy do czynienia z silnymi tendencjami do stymulowania popytu w gospodarce japońskiej. Znaczące obniżenie stóp procentowych oraz podatków zachęcało do inwestowania i konsumowania. Jednocześnie rząd japoński dzięki dostępowi do kapitału intensywnie inwestował w infrastrukturę – budował drogi, linie kolejowe, porty lotnicze oraz tamy. Najpierw dzięki amerykańskim inwestycjom, następnie protekcjonizmowi i później liberalizacji gospodarki Japonia weszła na tory trwałego wzrostu gospodarczego nazywanego często cudem gospodarczym. Trwał on blisko 20 lat i co roku przyrastał średnio 10% (czasami dochodząc do 14%). Od roku 1966, tj. od momentu wejścia Japonii do OECD, nastąpiła częściowa liberalizacja rynku kapitałowego świadcząca o dobrym wyczuciu polityki międzynarodowej. Jednak już wtedy można było zauważyć symptomy, na które nie zareagowano, a co teraz jest wskazywane jako przyczyna

obecnym kłopotów Japonii. Najważniejszym z nich było niereformowanie systemu finansowego.

Wzrost gospodarczy trwał aż do roku 1973, tzn. do tzw. kryzysu naftowego, któremu towarzyszył kryzys systemu monetarnego z Bretton Woods. Przez krótki czas gospodarka japońska uległa zachwianiu, nastąpiła recesja i inflacja osiągnęła poziom ponad 30% w skali roku. Jednak Japonia relatywnie szybko powróciła na poprzednio utarte tory i znów rozwijała się szybciej, choć nie tak szybko jak przed kryzysem. Lata osiemdziesiąte to przede wszystkim eksport dóbr wysoko przetworzonych, a następnie rozwój gospodarczy USA, które były od dawna najważniejszym partnerem gospodarczym Japonii, „zdetronizowanym” później przez Chiny. Już pod koniec lat osiemdziesiątych, na skutek złej polityki finansowej oraz błędów z przeszłości, rozpoczęły się problemy m.in. ze wzrostem cen oraz z systemem bankowym. Od roku 1986 do początku 1990 r. miała miejsce tzw. bańka cen, która odbiła się na całej ekonomii i była jednym z najważniejszych czynników wprowadzenia kraju w recesję lat dziewięćdziesiątych. Ceny ziemi w Tokio sięgnęły 1,5 miliona USD za metr kwadratowy, a później zaczęły gwałtownie spadać, co w konsekwencji przyczyniło się do załamania na giełdach japońskich. Miało to duże przełożenie na cały system finansowy, ponieważ kredyty zaciągane pod zastaw nieruchomości lub/i na ich wybudowanie okazały się niemożliwe do spłacenia. Rząd nie pozwolił jednak działać prawom rynku, ale rozpoczął interwencję na szeroką skalę poprzez subsydiowanie upadających banków, co jeszcze bardziej pogłężyło sytuację gospodarczą kraju.

Przełom lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych to dla Japonii okres pogarszającej się kondycji finansowej kraju. Sami Japończycy nie byli w stanie w porę zaradzić problemom, ponieważ ich nie widzieli lub nie chcieli widzieć. Przez boom gospodarczy i wzrost znaczenia kraju na arenie międzynarodowej nie zareagowali oni na pierwsze symptomy nadchodzącego kryzysu, którymi były: znaczna nadwyżka handlowa osiągająca w 1985 r. 50 miliardów USD, poczynania na zagranicznych rynkach finansowych⁶, wzrost znaczenia instytucji finansowych, np. banków⁷ lub quasi-banków, jak Nomura Securities dysponująca w połowie lat osiemdziesiątych kapitałem przewyższającym Merrill Lynch, Salomon Brothers i Shearson Lehman razem wzięte. Instytucje japońskie dominowały na rynku obligacji amerykańskich i równie agresywnie działały w Europie.

W latach osiemdziesiątych rynek ubezpieczeń w Japonii był przynajmniej o połowę większy od amerykańskiego pomimo mniejszego zaludnienia. Japończycy chętnie wykupywali polisy ubezpieczeniowe i emerytalne. Dzięki ich dużej popularności (posiadało je ok. 90% populacji) oraz chętnym wpłatom następowała kon-

⁶ Szacuje się, że tylko w roku 1986 obrót japońskich inwestorów obligacjami amerykańskimi przekroczył 150 miliardów USD.

⁷ Ówczesne światowe „Top 10”, bez względu na metodologię rankingu, prawie zawsze składało się przynajmniej z połowy banków japońskich.

centracja kapitału⁸ w instytucjach finansowych, które inwestowały za granicą, najczęściej w papiery dłużne – obligacje, szczególnie w USA⁹. Giełdy tokijska i w Osace stały się jednymi z najważniejszych centrów obrotu kapitałem po tym, jak w marcu roku 1987 Tokyo Stock Exchange przegoniła New York Stock Exchange¹⁰, a Osaka Stock Exchange uplasowała się na trzecim miejscu, z kapitalizacją 1,8 biliona USD. Dla porównania ówczesna kapitalizacja rynkowa London Stock Exchange wynosiła zaledwie 440 miliardów USD. Jednak giełdy japońskie wyprzedzały wszystkich nie tylko w akcjach, ale także w instrumentach pochodnych¹¹. Pozycja giełdy miała pośredni wpływ na znaczne zainteresowanie kupnem papierów wartościowych (głównie akcji i obligacji), których Japończycy nabyli w roku 1976 za 4,2 miliarda USD i już za ponad 21 miliardów USD w roku 1980, aby osiągnąć rekordowy poziom 632 miliardów USD w 1991 r. Na skutek tej ekspansji Japończycy nie zważali na powtarzające się sygnały zalecające zmianę polityki.

W konsekwencji lata dziewięćdziesiąte to przede wszystkim wejście w okres stagnacji oraz marginalizacji na rzecz szybko rozwijających się krajów Azji Południowo-Wschodniej (tzw. tygrysów azjatyckich) oraz powoli wschodzących państw, takich jak Indie i Chiny. Wzrost gospodarczy Japonii na początku lat dziewięćdziesiątych był zbliżony do zera¹², czemu towarzyszyła deflacja. Krótki okres ożywienia został pogłębiony kryzysem azjatyckim w roku 1997.

Zgodnie z teorią endogenicznego wzrostu (EGT) zrównoważony i wysoki wzrost gospodarczy osiąga się poprzez zwiększenie konkurencyjności gospodarki i polepszenie produktywności firm. Zdaniem Michaela Boskina i Lawrence Laua, „rozwój technologiczny jest najważniejszym czynnikiem wzrostu gospodarczego krajów przemysłowych” [Boskin, Lau 1992]. Dzięki wydatkom na R&D (B+R)¹³ możliwy jest rozwój technologiczny, tak więc prawdziwe będzie równanie [*The Role...* 2004]:

$$PKB_t = \beta_0 + \beta_1 R \& D_t,$$

PKB_t – produkt krajowy brutto w czasie t ,

$R\&D_t$ – zagregowane wydatki na B+R w czasie t .

⁸ W roku 1989 ponad 700 miliardów USD w pojedynczych firmach (Japan Post, Nippon Life).

⁹ Według szacunków ok. 25% każdej nowej emisji było wykupowane przez japońskich inwestorów, a w 1989 r. największym wierzycielem amerykańskiego skarbu była firma Nippon Life.

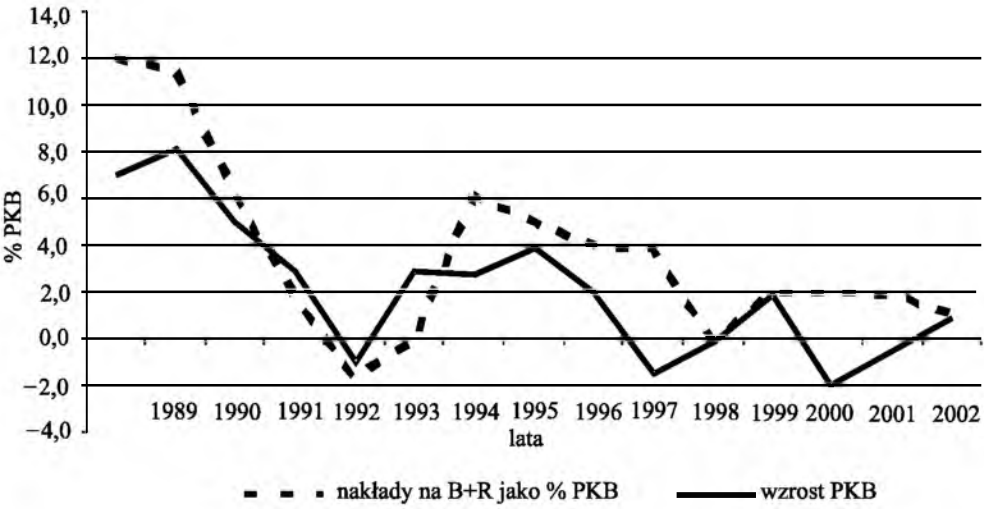
¹⁰ Według kapitalizacji rynkowej, zwiększając przewagę o 8 miliardów USD, osiągając wartość całkowitej kapitalizacji rynkowej na poziomie 2,7 biliona USD.

¹¹ Wolumen obrotu *futures* obligacji w lutym 1987 r. na Tokyo Stock Exchange był trzykrotnie większy od obrotów na tradycyjnej platformie *bond futures* (Chicago).

¹² W granicach 0,5-1%.

¹³ R&D, czyli B+R – wydatki na badania i rozwój.

Z przedstawionego wzoru wynika, iż fluktuacje w produkcie krajowym brutto spowodowane są w dużej mierze zachwianiem wydatków na badania i rozwój przez firmy prywatne ze względu na ich duży udział w ogólnym tworzeniu tych nakładów.

Rys. 1. Relacja wzrostu PKB do wzrostu całkowitych wydatków na B+R w Japonii w okresie 1989-2002

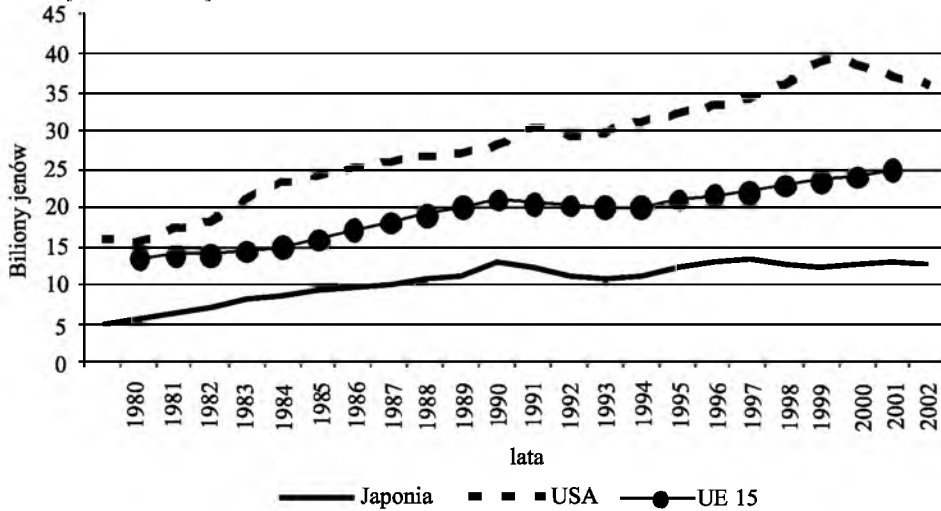
Źródło: Ministerstwo Edukacji, Kultury, Sportów, Nauki i Technologii Japonii.

Nakłady na B+R pozwalają na zwiększenie zdolności innowacyjnej i rozwój swoich produktów przez firmy. W badaniach empirycznych [Bebeczuk 2002] podkreśla się pozytywną korelację wzrostu produktu krajowego brutto i czynników B+R (prawo, poziom skolaryzacji, bezpośrednie inwestycje zagraniczne), a także wzrostu PKB i wydatków na B+R, co zostało zobrazowane na rys. 1 i 2.

Tabela 2. Wydatki krajowe brutto oraz wydatki przedsiębiorstw na B+R w Japonii w latach 1991-2002

Wyszczególnienie	Wydatki brutto na B+R ogółem (miliony USD)				Wydatki brutto na B+R przez przedsiębiorstwa (miliony USD)			
	1991	1996	2001	2002	1991	1996	2001	2002
Świat	438 092	575 612	661 473	676 514	291 485	376 343	437 459	449 818
UE 15	138 157	161 427	156 926	174 651	88 691	101 658	100 098	108 651
USA	160 891	197 288	273 565	276 185	114 675	142 371	198 505	194 430
Japonia	102 233	138 623	136 000	132 988	72 328	92 466	94 225	92 328

Źródło: [World... 2005].

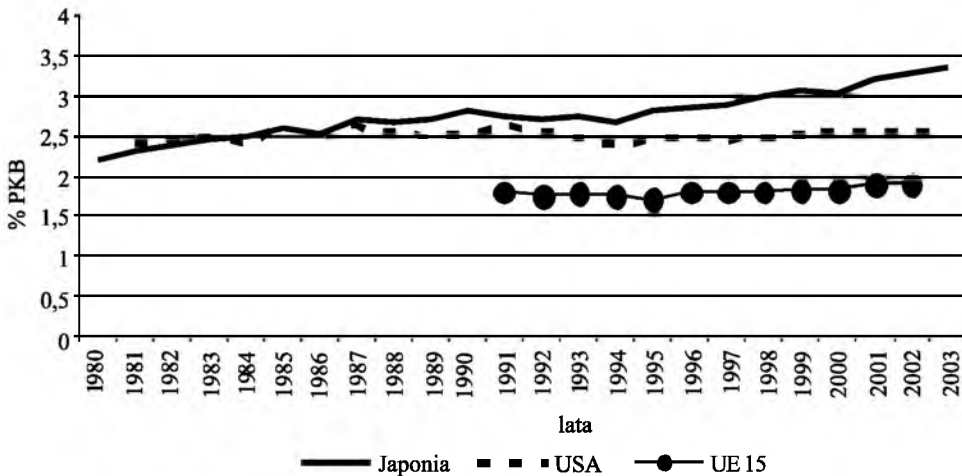

Rys. 2. Kształtowanie się wydatków na B+R w różnych krajach w Japonii w latach 1980-2002

Źródło: Ministerstwo Edukacji, Kultury, Sportów, Nauki i Technologii Japonii.

W roku 2002 globalne wydatki na B+R wynosiły ponad 600 miliardów USD, z czego większość przypadła na Amerykę Północną (głównie USA), Azję (głównie Japonia) oraz Europę (tab. 2).

Analiza porównawcza nakładów na B+R jest stosunkowo trudna ze względu na różną specyfikę krajów. Można porównać wydatki na badania i rozwój w 2002 r. w Japonii i w Europie Zachodniej, jednak nie można zapomnieć, że ta pierwsza ma czterokrotnie mniej ludności i 2,5-krotnie wyższy produkt krajowy brutto (rys. 3).

Rys. 3. Nakłady na B+R jako % PKB w Japonii

Źródło: Ministerstwo Edukacji, Kultury, Sportów, Nauki i Technologii Japonii.

Sama specyfika i struktura nakładów na B+R może się bardzo różnić, jeśli chodzi o rolę sektora prywatnego i rządowego oraz sposób oddziaływania (bezpośredni/pośredni). W Japonii nie do przecenienia są wysiłki rządu [Hirono 1985] w kształtowaniu roli bezpośredniej (jako podmiot wydatkujący) i pośredniej (poprzez tworzenie regulacji, kreowanie klimatu inwestycyjnego), stąd też Japonia charakteryzuje się wysokim odsetkiem wydatków w porównaniu z innymi krajami. Nakłady na badania i rozwój w Japonii stale rosną, pomimo recesji gospodarczej ostatnich kilku lat, co jest optymistycznym sygnałem na przyszłość. W rankingach firm najczęściej wydających japońskie przedsiębiorstwa plasują się w czołówce, przeważnie na drugim miejscu po USA [World... 2005]. Jest to pozytywna informacja dla gospodarki, jako że rozwój technologiczny jest centralnym filarem nowoczesnego wzrostu gospodarczego, determinującym konkurencyjność przedsiębiorstw i ich produktów, odpowiadającym za kreowanie nowych rynków zbytu i rozwoju sektorów do tej pory nieprzynoszących dochodów (np. poprzez kooperowanie firm prywatnych z ośrodkami akademickimi).

Wydatki inwestycyjne są jednym z czynników wzrostu gospodarczego. Po przeanalizowaniu danych na ich temat można postawić hipotezę o silnej korelacji wydatków na B+R i inwestycji, szczególnie bezpośrednich inwestycji zagranicznych (FDI). Dzięki wysokiej jakości kadry naukowej, dobremu prawu i odpowiedniej infrastrukturze Japonia jest atrakcyjnym miejscem do lokowania inwestycji zaawansowanych technologicznie, które najbardziej kontrybuują w rozwój gospodarczy (tab. 3).

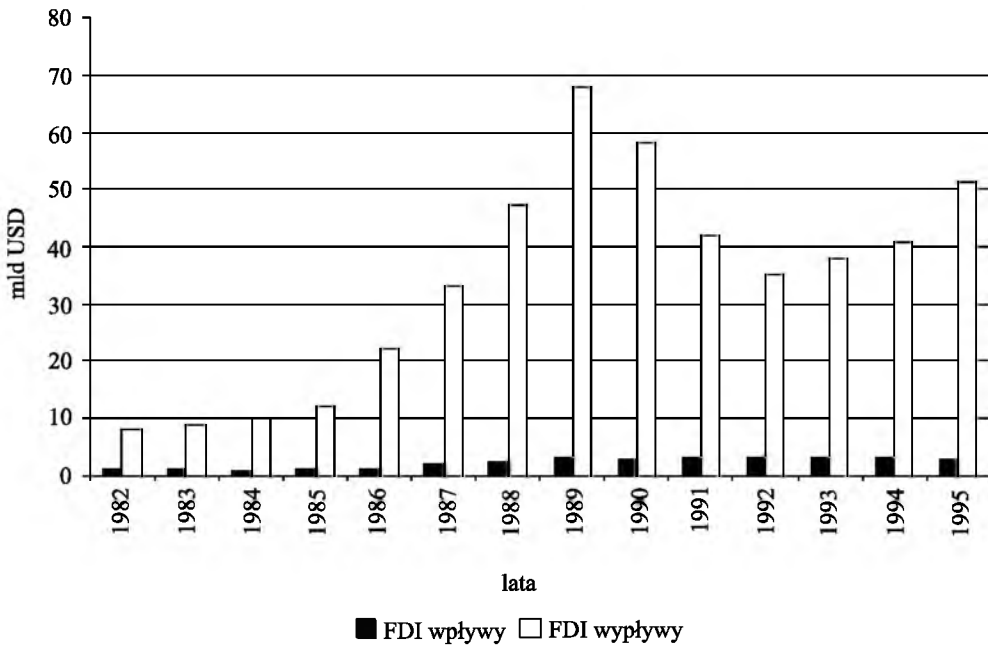
Tabela 3. Porównanie wpływów i wypływów FDI poszczególnych regionów

Wpływy FDI (miliony USD)			
Wyszczególnienie	2002	2003	2004
Świat	716 128	632 599	648 146
Europa	427 560	359 369	223 400
USA	71 331	56 834	95 859
Japonia	9 239	6 324	7 816
Wypływy FDI (miliony USD)			
Świat	652 181	616 923	730 257
Europa	396 868	390 021	309 498
USA	134 946	119 406	229 294
Japonia	32 281	28 800	30 951

Źródło: World... 2005].

Szukanie najbardziej optymalnej struktury strumienia FDI jest trudne i zależy od specyfiki kraju. Z jednej strony duża różnica między FDI płynącymi do kraju a tymi płynącymi z kraju do innych krajów może świadczyć o słabej mobilności

firm, ich nieprzystosowywaniu się do warunków zewnętrznych oraz o małej sile przebicia, z drugiej strony nadmiar FDI realizowanych przez firmy w innych krajach w stosunku do FDI napływających może świadczyć o oporach inwestorów przed wejściem na rynek, „nacionalizacji” rynku i o kurczącym się popycie. Inwestycje firm pochodzących z kraju o wysokim poziomie technologicznym, np. z Japonii, są znacznie bardziej konkurencyjne na międzynarodowych rynkach, ponieważ dotyczą produktów bardziej nowoczesnych, zaawansowanych technologicznie, o niższej cenie lub wyższej wydajności. Od początku lat osiemdziesiątych strumień FDI z Japonii przewyższał znacznie strumień FDI płynące do tego kraju (rys. 4).

Rys. 4. Zestawienie wpływów i wypływów FDI Japonii w latach 1982-1995

Źródło: [Bayoumi, Lipworth 1997].

Należy zwrócić uwagę na charakterystyczną, w miarę stałą liczbę inwestycji napływających do kraju, od roku 1987 wynoszącą ok. 3-4 miliardy USD rocznie (ok. 1% PKB). Z kolei inwestycje firm za granicą od roku 1986 rosną w bardzo dużym tempie, średnio o 35% rocznie, aby osiągnąć najwyższą na świecie wartość 67,5 miliarda USD w 1989 r., co stanowiło wówczas 2,5% PKB. Spowodowane to było silnymi tendencjami do internacjonalizacji przedsiębiorstw, wzrostem ich znaczenia na arenie międzynarodowej (w szczególności banków, producentów samochodów) oraz towarzyszącą temu aprecjacja jena.

Spadek liczby inwestycji w kilku kolejnych latach wiązał się ściśle z pęknięciem bańki spekulacyjnej i obniżeniem konkurencyjności firm japońskich. Kształ-

towanie się strumieni inwestycji miało nie tylko charakter ilościowy, ale także terytorialny. Było to spowodowane zmianami w strukturze wymiany handlowej Japonii – oprócz USA jako tradycyjnie najważniejszego partnera, kraje azjatyckie zaczęły odgrywać coraz większą rolę na arenie międzynarodowej, zachęcając niskimi kosztami wytworzenia i wzrostem popytu na japońskie produkty.

Początkowo szczególnie dużym udziałem charakteryzowały się sektory szeroko pojętych usług finansowych (w tym ubezpieczeń) oraz nieruchomości. Jednak po kryzysie w 1990 r. ich udział zmalał i aktualnie największy udział notowany jest w sektorach chemicznym i maszynowym.

Kształtowanie się FDI zależy od wielu czynników, jednak na podstawie badań empirycznych [Bayoumi, Lipworth 1997] T. Bayoumi i G. Lipworth za najważniejsze uznają:

- kurs wymiany jena (i „efekt bogactwa”),
- skłonność do inwestycji (krajowych i zagranicznych).

Umacnianie się jena prowadzi do zmniejszenia napływu FDI ze względu na wyższe koszty inwestycji. Deprecjacja waluty przyczynia się zaś do zwiększenia zyskowności inwestycji poprzez obniżenie kosztu kapitału, co prowadzi do efektu bogactwa, który polega na zwiększeniu siły przetargowej inwestorów zagranicznych. Ma to wpływ na inwestycje dokonywane przez kraj za granicą, ponieważ przy spadku jego siły nabywczej inwestycje stają się nieatrakcyjne. Jednak tutaj wchodzi w grę także drugi czynnik, czyli wzrost inwestycji – z powodu deprecjacji jena w połowie lat dziewięćdziesiątych to właśnie inwestycje w Azji i krajach ościennych odpowiadały za kształtowanie się FDI. Wydaje się, że japońskie firmy cały czas są zainteresowane przenoszeniem produkcji za granicę w celu obniżania kosztów (szczególnie do Chin i Indii), i to pomimo spadku wartości jena.

Zgodnie z badaniami przeprowadzonymi przez JBIC (Japan Bank of International Cooperation)¹⁴, w roku 2004 prawie 50% japońskich TNC (korporacji transnarodowych) chciało umocnić swoją pozycję międzynarodową i zwiększyć aktywność na zagranicznych rynkach (szczególnie w sektorze usług finansowych), a 46% chciało utrzymać obecny poziom aktywności przez najbliższe 3 lata.

3. Podsumowanie

Japonia jako jeden z uczestników globalnej ekonomii jest jej ważnym ogniwem. W roku 2003 PKB wyniosło w tym kraju 3,798 biliona euro, co stanowi 12,3% światowego PKB¹⁵. Jest on poza tym jednym z najważniejszych partnerów handlowych innych krajów o dużym udziale w światowym PKB (USA, UE, Chiny), dlatego kondycja gospodarki Japonii oddziałuje w skali globalnej. Obecna sytuacja makroekonomiczna może wskazywać na przełamanie trendu spadkowego

¹⁴ <http://www.jbic.go.jp>.

¹⁵ Directorate General Trade of the European Commission.

– w roku 2005 gospodarka rozwijała się już w tempie 1,4%, dystansując tym samym USA i UE (odpowiednio 0,3% i 0,4%) [„Financial...” 2006]. Jedną z najważniejszych gałęzi ekonomii japońskiej gospodarki jest przemysł maszynowy, stalowy i elektroniczny, które w najbliższych latach (w związku z popytem Chin) będą sektorami rozwijającymi się. Japonia odnotowała również nadwyżkę handlową w wysokości 157,22 miliarda USD w roku 2005 i prognozuje się kolejny jej wzrost do poziomu 173,09 miliarda USD w roku 2006¹⁶, co z pewnością dobrze świadczy o jej rozwoju. Jednak w dalszym ciągu potrzebne są zmiany restrukturyzujące, szczególnie w sektorze bankowym. Proces prywatyzacji Japan Post jest niepoprawny politycznie i trudny do przeprowadzenia (pomimo pewnych kroków już wykonanych w tym zakresie). Japoński system cierpi na nie płynność rynku finansowego, która jest ściśle skorelowana z danymi makroekonomicznymi. Aby zapewnić płynność, należałoby użyć odpowiednich instrumentów polityki monetarnej. Polityka monetarna Bank of Japan zapoczątkowana w 1999 r. miała za zadanie przede wszystkim zwiększyć płynność rynku poprzez wprowadzenie zerowych stóp procentowych (*zero-bound interest rate*). Nie do końca spełniło to oczekiwania, gdyż pojawiające się nadwyżki natychmiast zostawały ściągnięte z rynku, tak więc pomimo zwiększenia bazy monetarnej japońskie podmioty finansowe natychmiast akumulowały je, budując nadmierne rezerwy [Hetzel, 2004]. Nie mogąc obniżyć stóp procentowych, powinno się zwiększyć płynność rynku kapitałowego i zminimalizować ryzyko płynności poprzez ułatwienie dostępu do kredytu instytucjom finansowym i tzw. *market makers* [Gyu Choi, Cook 2005]. Należałoby zreformować skostniałe struktury *keiretsu* i pogłębić reformę systemu bankowego.

Równie ważne jest zwrócenie uwagi na inny czynnik oddziałujący na gospodarkę, czyli na aspekt demograficzny. Ocenia się, że do roku 2030 ok. 1/3 populacji będzie miała powyżej 65 lat, czyli nastąpi znaczne zmniejszenie liczby ludności w wieku produkcyjnym i dzietności, co może spowodować spadek produktywności kraju i zmniejszenie jego dochodów z tytułu aktywności gospodarczej.

Przed Japonią stoi wiele wyzwań, jednak można oczekiwać, iż jeżeli będzie ona kontynuować reformy systemu finansowego, to pozwoli to na zatrzymanie negatywnej tendencji w gospodarce. Poprzez ściślejszą kooperację z USA umocni się jej pozycja na arenie międzynarodowej, na której już w tej chwili rysują się dwa megabloki gospodarcze złożone z USA i Chin, których rywalizację na światowych rynkach można już zaobserwować.

Literatura

Bayoumi T., Lipworth G., *Japanese Foreign Direct Investment and Regional Trade*, IMF Working Paper, 1997.

¹⁶ EconStats.com.

- Bebczuk R.N., *R&D Expenditures and the Role of Government around the World*, „Estudios de Economía” 2002 vol. 29, nr 1, Junio 2002.
- Boskin M., Lau L., *Technology and the Wealth of Nations*, Stanford University Press, Stanford 1992.
- Feyzioglu T., Willard L., *Does Inflation in China Affect the United States and Japan?*, IMF WP/06/36, February 2006.
- „Financial Times”, 17.02.2006.
- Gyu Choi W., Cook D., *Stock Market Liquidity and the Macroeconomy: Evidence from Japan*, IMF WP/05/6, January 2005.
- Hetzel R.L., *Price Stability and Japanese Monetary Policy*, IMES Discussion Paper No. 2004-E-6 (Tokyo, Japan: Institute for Monetary and Economic Studies, Bank of Japan), 2004.
- Hirono R., *Macro-Micro Linkages for Productivity Improvement through Technological Innovations: Case of Japan*, [w:] *Improving Productivity through Macro Linkage*, Asian Productivity Organization, Tokyo 1985.
- Se-Jik K., *Macro Effects of Corporate Restructuring in Japan*, IMF WP/03/203, October 2003.
- The Role of Research and Development (R&D) Expenditures in the Long-run Growth of the Philippines*, University of the Philippines School of Economics, 2004.
- Toyokeizai Data Bank, Japan Fair Trade Commission.*
- World Investment Report 2005*, UNCTAD, 2005.

JAPAN AND ECONOMIC GROWTH

Summary

Japan is considered to be still in transition from industrial into post-industrial era. This fact influences general economic situation of the country. This paper tries to analyze the rationale of its current position by covering most significant events that occurred throughout economic history and had considerable impact.

Magdalena Stawicka – dr, adiunkt w Katedrze Makroekonomii Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, opiekun Koła Naukowego „Profit”.

Tomasz Piotrowski – student Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, członek Koła Naukowego „Profit”.